

PAPER DETAILS

TITLE: MOLLA KASIM HOCA VE SEYH MUHAMMED EFENDI'NIN MENKIBELERİNDEKİ
MOTİFLER ÜZERİNE

AUTHORS: Mehmet Demirbag,Muhammed Felat Aktan

PAGES: 1-16

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4049628>

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 11, Sayı: 22, Eylül 2024, s. 1-16, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 11, Issue 22, September 2024, pp. 1-16

Araştırma Makalesi/Research Article

MOLLA KASIM HOCA VE ŞEYH MUHAMMED EFENDİ’NİN MENKİBELERİNDEKİ MOTİFLER ÜZERİNE

*On the Motifs in the Legends of Molla Kasım Hodja and
Sheikh Muhammed Efendi*

Mehmet DEMİRBAĞ* **Muhammed Felat AKTAN****

Geliş/Received: 05.07.2024

Kabul/Accepted: 09.09.2024

Öz

Hayatın anlamlı kılınması hususunda insanoğlu hep bir arayışa yönelmiştir. İnanma temelli olan bu arayış, yaşamdaki zorlukların giderilmesi adına önemlidir. Kendisine kutsallık atfedilen manevi güç sahibi evliyanın, toplum nezdinde önemli bir karşılığı olduğu bilinmektedir. Allah’ın seçkin kullarından olan veliler; insanlar için huzurlu bir ortamın sağlanması, küskünlüklerin bitirilmesi adına her daim yardımına ihtiyaç duyulan kişiler olarak toplumların hafızasında yerini almıştır. Anadolu topraklarında iz bırakan bu velilerden ikisi de Elazığ’ın Palu ilçesinde yaşamıştır. Bunlardan biri Molla Kasım Hoca, diğeri ise Şeyh Muhammed (Hacı Baba) Efendi’dir. Palu için çok önemli bu iki şahsiyet hakkında pek çok menkıbe söylenegelmiştir. Çalışmada Molla Kasım Hoca’yla ilgili yedi, Şeyh Muhammed Efendi’yle ilgili beş menkıbe incelenmiştir. İncelenen menkıbeler yazarlar tarafından mülakat vasıtasıyla bizatihi derlenmiştir. Menkıbelerin açığa çıkarılmasında kaynak kişilerin bilgilerine başvurulup ilk elden, güvenilir verilerin ortaya konmasına çalışılmıştır. Çalışmada söz konusu menkıbelerin motif incelemesi de yapılmıştır. Motif incelemesiyle Molla Kasım Hoca’nın ve Şeyh Muhammed Efendi’nin daha yakından tanınmasına imkân tanındığı gibi her iki şahsın çağdaşı olan bazı ilim adamlarıyla ilgili önemli bilgilere de ulaşılmıştır. Menkıbelerdeki dikkat çekici motifler ışığında çalışmaya konu olan her iki şahsın toplumda daha güçlü karşılıklarının olacağı kaçınılmazdır. Yine motifler üzerine anlatılarda; toplumun farklı kesimlerine yönelik ders verici kesitlerin varlığı, bu anlatıların eğitici taraflarını kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Molla Kasım Hoca, Şeyh Muhammed Efendi, Menkıbe, Motif.

* Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi/Tunceli MYO/mdemirbag@munzur.edu.tr, ORCID: 0009-0000-0334-3226

** Doç. Dr., Dicle Üniversitesi/Türk Dili ve Edebiyatı/muhammedf.aktan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6052-969X

Abstract

In the quest to give meaning to life, humanity has always been in search. This belief-based search is important for overcoming the difficulties in life. It is known that saints, who are attributed with holiness, have significant importance in society. Saints, who are chosen servants of God, have found their place in the memory of societies as those who provide a peaceful environment for people, put an end to disagreements, and are always needed to help. Two of these saints who left their mark in the Anatolian lands lived in the town of Palu in Elazığ. One of them is Molla Kasım Hodja, and the other is Sheikh Muhammed (Hacı Baba) Efendi. Many legends have been told about these two important figures for Palu. In the study, seven legends related to Molla Kasım Hodja and five legends related to Sheikh Muhammed Efendi have been examined. The examined legends were compiled by the authors through interviews. In revealing the legends, the information of the primary sources was consulted, and efforts were made to present reliable data first hand. The motif analysis of these legends is also discussed in the study. Considering the remarkable motifs in the legends, it is inevitable that both individuals in this study will have stronger implications in society. Moreover, the presence of instructive sections in the narratives related to different segments of society based on motifs proves the educational aspects of these narratives.

Keywords: Molla Kasım Hodja, Sheikh Muhammed Efendi, Legend, Motif.

Giriş

İnsanoğlu varoluşundan beri sürekli bir arayış peşinde olup manevi öğelerin mevcudiyetine gereksinim duymuştur. İnanma temelli olan bu arayış, yaşamın zorluklarının giderilmesi için ehemmiyet kazanmıştır. İnsanın kendi varoluşunu kavramasına ilişkin olan mezkûr düşünce sistemiyle kendisine kutsallık atfedilen manevi güç sahibi evliyanın, halk arasında önemli bir karşılığı olduğuna inanılmıştır. İnanca göre Allah'ın seçkin kullarından olan veliler, toplum nezdinde yol gösterici olarak bilinip insanlık için huzurlu bir ortamın oluşumuna vesile olmuşlardır.

Maddi bir bedene sahip insanoğlu hem ontolojik hem de epistemolojik olarak ruh gibi bir manaya ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç, içtimai olabileceği gibi münferit de olabilmektedir. Özellikle Sanayi Devrimi ve 19. yüzyıldan sonra gerçekleşen olaylar, materyalist düşüncesinin zayıflamasına sebep olmuştur. İnsanı asıl hazzı ulaştıran manevi tefekkür yerini maddiyata bırakmış ve çare müşahhas bileşenlerde aranmıştır. Böyle bir mekânda kendine yer bulmaya çalışan bireyler ise mücerret öğelere rücu ederek çözüm aramıştır. Bu arayış daha sonra yazınsal türe menkıbe olarak sirayet etmiştir.

Dil ve kültürün önemli kaynaklarından biri de menkıbelerdir. Menkıbeler ortaya çıktıkları dönemin sosyal, kültürel, tarihî ve edebî yönlerini aktarmada çok önemli bir görev üstlenir. Bu görevin sürdürülmesinde kullanılan heyecan verici dil; menkıbelerin dikkate alınmasında, okunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında dikkat çekicidir.

Menkıbe, anlattığı olayın doğru ve gerçek olduğuna inanan bir anlatıcının, meraklı grupların mekân ve zaman gözetmeksizin oluşturdukları sohbet ortamlarında, olağanüstü/kutsal güçlere sahip olduğuna inandığı şahsiyetin, (şahsiyetle ilgili olarak zamanla halkın ortak belleğinde oluşmuş) ortaya koyduğu bir veya birden fazla olağanüstülükleri (kerameti) anlatan sözlü kültür ürünüdür (Gülerer, 2013: 235). Arapça nekabe (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak) kökünden türeyen menkıbe, sözlükte, “öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış” anlamlarına gelir (Ocak, 2023: 21). Menkıbe (menkıbe) kelimesinin çoğulu olan menâkıb bu anlamıyla ilk defa, III. (IX.) yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak (Kitâbü'l-Menâkıb) kullanılmaya başlanmıştır (Şahin, 2004: 112).

Türk edebiyatında menâkıbnâmelerin başladığı sürece bakıldığında bu türün özelliklerinin görülebildiği ilk eser, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han için kaleme alınmış menkıbeleri içinde barındıran *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dir. Türk tasavvuf düşüncesinin ve buna bağlı bir edebiyatın gelişip şekillenmesinde başlangıç noktası olarak kabul edilen kişi Ahmed-i Yesevî'dir. Ahmed-i Yesevî, Türkler arasında tasavvufi anlayışın yayılmasına vesile olup aynı zamanda kendi adına nispet edilen tarikatından da Anadolu coğrafyasında çeşitli tarikatların oluşumuna imkân hazırladığı söylenebilir (Anadol, 1994: 12).

Türkler arasında *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dan sonra ilk olarak Türkistanlı mutasavvıf Hoca Ahmed-i Yesevî ile ilgili menâkıbnâmeler yazılmıştır. Bunlardan en eskisi Sîgnâkî'nin (ö. 711/1311) Ahmed Yesevî'nin hayatını, şahsiyetini ve halk arasında yaşayan rivayetleri anlatan Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî adlı eserdir (Tosun III/1 [1988], s. 73-81). Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Fahreddîn-i Irâkî, Necmeddîn-i Dâye gibi sufilerin yaşadığı, önemli tasavvufi eserlerin telif edildiği Anadolu Selçukluları devrinde birçok menâkıbnâme yazılmıştır. Bunlardan ikisi dönemin önemli ismi Mevlânâ ve ailesi hakkındadır. Birinci eser Ferîdûn-i Sipehsâlâr'ın Mevlânâ'dan, babasından, hocaları ve müritlerinden bahseden *Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*'ıdır. İkincisi VIII. (XIV.) yüzyılda Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan *Menâkıbü'l-ârifin*'dir. Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'nin

müridi olan Eflâkî, şeyhinin isteği üzerine yazdığı eserinde Mevlânâ'dan, hocalarından ve halifelerinden bahsetmiştir (Şahin, 2004: 113).

Menâkıbnâmeler sonraki asırlarda tasavvufun yaygınlık kazanmasıyla sufilerin derin manalı sözlerini ve örnek alınması gereken davranışlarını anlatmada kullanılmıştır. XV. asırdan itibaren Anadolu'da menkıbe kitaplarının sayısı gittikçe artar. Bu artış sadece menâkıbnâmeler için değil bütün Osmanlı edebiyatı ürünleri için yapılabilecek bir genellemedir. XVII ve XVIII. asırlar ise menâkıbnâme türüne ait örneğin en fazla görüldüğü dönemdir (Canım, 2013: 139). Daha çok iki kategoride ele alınan mezkûr tür Battalnâme ve Saltuknâme biçiminde kaleme alınır. Din uğruna savaşanların kahramanlıkları Battalnâme, takva sahibi velilerin hayatlarının anlatıldığı eserler ise Saltuknâme adıyla literatüre girmiştir.

Tasavvufun ve tarikatların yaygınlaşmasıyla evliya menkıbelerinin de yaygınlaştığı görülmektedir. İslam kültürüyle tanışma, İslamiyet'in daha iyi anlaşılması ve daha bilinçli bir yaşam sürdürebilme adına evliya menkıbelerinin çok önemli etkilerini görebilmekteyiz.

Kadim kültür ürünü evliya menkıbelerinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Kahramanlar, gerçek ve mukaddes sayılan kişilerdir.
2. Olaylar belirli bir zaman ve mekânda geçer.
3. Sadece eğlenmek, bir eşyanın veya tabiat olayının izahını yapmak için oluşturulmamışlardır. Gerçek olduklarına inanılır.
4. Yarı mukaddes olup kendilerini bir dogma gibi kabul ettirirler.
5. Konu edindikleri veli hayatta iken de öldükten sonra da ortaya çıkabilirler.
6. Sade bir anlatımla sunulurlar (Ocak, 2023: 61).

Evliya menkıbelerinin tarihî vesika olması ve inandırıcılığı konusunda bazı araştırmacıların olumsuz kanaatleri de söz konusudur. Ama bir topluma ayna tutan ve bir kültürün tarihî, sosyolojik ve folklorik açıdan incelenmesinde yapı taşları olarak bilinen menkıbelerin değerinin bilinmesi gerekmektedir. *Delâil-i Nübüvvet* isimli eserinde İmam-ı Müstağfirî der ki: Allah'ın veli kullarının kerametleri haklıdır. Allah'ın kitabı Kur'an'da da sabittir. Bu konuda Allah'ın seçkin kullarından gelen durumlar; sağlam rivayet olan tevatürle sabittir, meşhurdur. Hem sayılamayacak kadar da çok ve sonsuzdur (Molla Câmi, 2023: 99).

Kerametler üzerine kurulu evliya menkıbeleri ile velilerin, şeyhlerin daha iyi tanınması sağlanmış olup bahsi geçenler daha güçlü bir pozisyona ulaşmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde Elazığ'ın Palu ilçesinde yaşamını sürdürmüş olan Molla Kasım Hoca'nın ve oğlu Şeyh Muhammed Efendi'nin hayatı hakkında bazı bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

1. Molla Kasım Hoca

Doğum tarihi kesin olmamakla, 1805-1810 yılları arasında, Palu'nun Andılar (Sağona) köyünde doğduğu söylenmektedir. Babası Şeyh Ömer Efendi, annesi Güzel Hanım'dır. Papiş Hanım ile evlenen Molla Kasım Hoca'nın bu evlilikten Şeyh Muhammed Efendi ve Ayşe Hanım adında iki çocuğu olmuştur. İlk eğitimini babasının yanında alan Molla Kasım Hoca, sonradan Sağona Medresesinde ilmî tedrisatına başlamıştır. Genç yaşta ilim ve irfan açısından kendini yetiştirip Sağona Medresesinin başına geçmiştir. Medresede Kur'an-ı Kerim yanında; fıkıh, hadis, tefsir gibi dersleri okutup birçok talebe yetiştirmiştir. Mütevazı bir yaşam sürdüren Molla Kasım Hoca'yı yeri geldiğinde ordu içerisinde bir lider, davaların sulha kavuşması adına bir dava adamı hüviyetinde de görmekteyiz. Üveysi olduğu bilinen Molla Kasım Hoca, 1888 yılında vefat edip Andılar köyünde kendi ismiyle bilinen türbede defnedilmiştir (Demirbağ, 2018: 266-268).

2. Şeyh Muhammed Efendi (Hacı Baba)

Şeyh Muhammed Efendi 1854 yılında Palu'nun Andılar köyünde doğmuştur. Babası Molla Kasım Hoca, annesi Papiş Hanım'dır. Ayşe Hanım'la evlenen Şeyh Muhammed Efendi'nin bu evlilikten ikisi erkek, biri kız üç çocuğu olmuştur. Evlatlarından Şeyh İbrahim Efendi, babasının yanında ilim tahsil edip verdiği fetvalarla Palu yöresinde adından söz ettirmiştir. Diğer evladı Şeyh Ömer Efendi, ilmî kişiliğinin yanında yöredeki birçok davanın sulha kavuşturulmasına öncülük etmiştir (KK- 4). Hayatını ilme adanıp birçok talebe yetiştiren Şeyh Ömer Efendi, çok arzuladığı hac farızasını yerine getirmek üzere gittiği Mekke'de 1945 yılında vefat edip Cennetü'l-muallâ Kabristanına defnedilmiştir (Demirbağ, 2023: 42-43). İlk eğitimini babası Molla Kasım Hoca'nın yanında alan Şeyh Muhammed Efendi, daha sonraları Sağona Medresesinde ilmî tedrisatına başlayıp fıkıh, kelam, hadis alanlarında kendini çok iyi yetiştirmiştir (KK- 4). Kadiri Tarikatı'nın Palu'daki öncülerinden olmakla birlikte Nakşi Tarikatı'nın gereklerini de yerine getirmiştir. Babasından devraldığı müderrislik görevini uzun yıllar devam ettiren Şeyh Muhammed Efendi; Tarhanalı Sofu Cuma, Palulu Haydar Baba gibi önemli şahsiyetlerin yanında torunlarından Abdulkadir, Abûd ve Ali Efendi'nin yetişmesinde çok önemli rol üstlenmiştir. Ömrünü ilim yolunda hayırlı işler yapmakla geçiren Şeyh Muhammed Efendi, 1930

yılında Palu'nun Andılar köyünde vefat edip Molla Kasım Hoca Türbesinde defnedilmiştir (Demirbağ, 2018: 272).

3. Motif-Evliya Menkıbeleri

Türkçe sözlükte bir mevzuya nitelik katan unsurlar (TDK, 2024) olarak tanımlanan motif; halk edebiyatı alanında ise destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerde varlığını devam ettiren en küçük unsur şeklinde tanımlanır (Kaya, 2007: 532).

Destan, efsane ve masal gibi anonim anlatım türlerinde cereyan eden harikulade olaylarda sık sık tekrarlanan ve bu olaylara belli bir özellik veren birtakım unsurlar vardır ki bunlar motif olarak tanımlanır. Evliya menkıbelerinde de bu motifler, velilerin gösterdiklerine inanılan kerametleri temsil eder (Ocak, 2023: 107).

Farklı ülkelerdeki evliya menkıbeleri incelendiğinde menkıbelerin sayıca çok olmasının yanında aynı motiflerin çoğu menkıbede tekrarlanması sebebiyle motif sayısının az olduğu görülür. Evliya menkıbelerinde motif sayısının sınırlı olması, menkıbelerin oluşumundaki benzerlikler sayesinde farklı ülkeler için ortak bir motif havuzunun ortaya çıkacağı aşikârdır. Bu ortak motifler sayesinde ortak bir kültür oluşumunun kapısı da aralanmış olur.

Evliya menkıbelerine derin anlam ve zenginlik katan motifler, menkıbelerde çatıyı oluşturan asıl unsur olarak bilinir. Oluştukları dönemin kültürel izlerini taşıyan motifler, menkıbelerin yaşatılmasına vesile olur.

Evliyada zuhur eden mucize kaynaklı bazı kerametler vardır. Bu kerametler, çeşitli motifler ışığında ortaya çıkar. Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla Molla Kasım Hoca'nın ve oğlu Şeyh Muhammed Efendi'nin kerametleri üzerine motif incelemesi yapılacaktır.

4. Molla Kasım Hoca'nın Menkıbelerinde Yer Alan Keramet Motifleri

Çalışmada Molla Kasım Hoca'nın yedi menkıbesi incelenmiştir. Bu menkıbelerden dördü "Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt: II" adlı eserden alınmış, üçü ise kaynak kişilerden derlenmiştir. Derlenen menkıbelerin motifsel tasnifi yapılırken Ahmet Yaşar Ocak'ın menâkıb-nâmeleri dikkate alarak oluşturduğu tasniften faydalanılmıştır.

4. 1. Hayvanlar Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

4. 1. 1. Vahşi/Yabani Hayvanları Zararsız Hâle Getirme

Bir gün Molla Kasım Hoca, evinden tarlasına giderken bir tepeden geçmek zorunda kalır. Tepeye geldiği vakit etrafını birkaç ayının çevrelediğini fark eder. Şaşkın bir hâlde kalan Molla Kasım Hoca, o anda kendisine yardım edebilecek kimseleri etrafta göremediğinden kendi başının çaresine bakmaya koyulur. Sürekli yanında taşıdığı seccadesini yere serip namaza durur. Bu esnada çevresindeki ayılar kendisine zarar vermeden bekleyip dururlar. Namazını bitirdikten sonra ellerini açıp duada bulunan Molla Kasım Hoca, önceden önlerinde hiçbir şey olmayan ayıların önünde bir anda kurut, yoğurt veya ayranın kurutulmasıyla elde edilen mayhoş tadı olan süt ürünü, denen bir yiyeceğin olduğunu ve ayıların bu yiyeceği yediğini fark eder. Önlerindeki kurutu yiyen ayılar, Molla Kasım Hoca'ya zarar vermeden bölgeden ayrılır. (KK- 2)

4. 1. 2. Vahşi/Yabani Hayvanlarla Dostluk Kurma

Günün birinde Andılar köyünde, avcılar tilki avına çıkar. Kısa bir zaman sonra bir tilkiyle karşılaşılır ve tilkiyi avlamak için büyük bir uğraş verilir. O esnada dere başında abdest alan Molla Kasım Hoca'yı gören tilki, avcılardan kurtulmak için ona sığınır. Tilkinin çaresiz hâlini gören Molla Kasım Hoca bu duruma çok içerlenir. Tilkiyi takip eden avcılar, dakikalar içinde tilkinin sığındığı yere gelirler. Avcılar, Molla Kasım Hoca'ya dönüp “Şeyhim o tilki bizim avımızdır; onu bize ver!” diye seslenir. Molla Kasım Hoca, avcılara dönerek “Bana tehlikeden kaçıp sığınan bir hayvan da olsa onu size veremem ama isterseniz bu tilki karşılığında size bir miktar para verebilirim.” diye buyurur. Avcılar, Molla Kasım Hoca'nın bu sözlerini dikkate almayıp ısrarla tilkiyi isterler. Molla Kasım Hoca, avcılarla anlaşamayacağını anlayınca çaresiz bir şekilde tilkiye seslenir: “Ey tilki, bu saatten sonra serbestsin, istediğin yere istediğin şekilde gidebilirsin; kimse sana zarar veremez.” Tilki yola koyulunca avcılar ellerindeki oklarla tilkiye saldırır fakat tilki hiç zarar görmeden o bölgeden uzaklaşıp gider. (KK- 4)

4. 2. Gizli Şeyler Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

4. 2. 1. Geçmişte Olup Bitenleri Bildirme/Gelecekte Olacakları Haber Verme

Günlerden bir gün Molla Kasım Hoca, müritlerinden birini yanına çağırır ve el emeği pekmezini ona verip köyden şehre inerler. Müridini pekmezi satmakla görevlendiren Molla Kasım Hoca, Şeyh Ali Sebti Dergâhına geçer. Akşam olunca pekmezini satmakla görevlendirdiği müridi, Molla Kasım Hoca'nın misafir olduğu dergâha gelir ve pekmezi satama-

dığını söyler. Bu duruma şahit olan Şeyh Ali Sebti, Molla Kasım Hoca'ya dönerek: "Pekmezinizi satacağınız zaman diliminde çarşıda sizin pekmezinizi alacak helal kazançlı birinin olmaması, pekmezinizin satılmasına engeldi. Çünkü sizin malınıza zerre de olsa haram karışmamıştır. Şunu bilersiniz ki satılmayan pekmezinize bir damla su katarsanız hemen alıcısı olur." Bunun ispatı için söylenilen yapılır ve pekmez hemen alıcısını bulur. (KK- 4)

Geçmişte olup bitenleri bildirme/gelecekte olacakları haber verme motifine örnek olarak şu menkıbeyi de verebiliriz: Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken Yemenli bir asker memleketine gitmek ister ve yolu Palu'ya düşer. Parası olmayan müşkül durumdaki asker, yöre halkından sorununun çözümü için adres ister. Yöre halkı, adres olarak Şeyh Ali Sebti'yi gösterir. Şeyhin yanına gelen asker: "Yemen'e ailemin yanına gideceğim ama param yok, bu konuda bana yardımcı olacağınız söylendi." Bu sözleri duyan Şeyh Ali Sebti: "Hoş geldiniz, inşallah size yardımımız olur, hele bir geçin misafirimiz olun, sonra sizi göndeririz." der. Sonraki gün askerin yanına gelmesini isteyen Şeyh Ali Sebti, sorununun çözümü için askeri, Andılar köyündeki Molla Kasım Hoca'nın yanına göndermeye karar verir. Asker heyecanla hazırlanıp köye doğru yola çıkar. Köye varan asker, köylülerden Molla Kasım Hoca'nın nerede olduğunu sorar. Molla Kasım Hoca'nın tarlada olduğunu öğrenen asker, onun yanına vardığında selam verip durumunu anlatınca Molla Kasım Hoca, bu durumdan haberdar olduğunu bildirip kendisine yarın yardımcı olacağını söyler. Kendi durumunun bilinmesinden şaşkın olan asker, tarlada çalışan Molla Kasım Hoca'nın kendisine yardımı konusunda da tereddüte kapılmıştır. Şaşkınlık ve tereddüt içinde kalan asker, ertesi gün erkenden Molla Kasım Hoca'nın yanına uğrar. Vakit, sabah namazı vaktidir. O esnada Molla Kasım Hoca, köye yakın bir tepede yanından hiç ayırmadığı seccadesini yere sermiş namazını eda etmektedir. Namazı sonrası Molla Kasım Hoca, askere: "Gel seni Yemen'e götüreceğim, gel evladım seccadenin üzerine, ayağını sağ ayağımın üzerine bırak, gözlerini kapa ve sakın açma, açarsan helak olursun, ben aç deyince açarsın." diye seslenir. Asker söyleneni yapar, çok kısa bir zaman içerisinde, Molla Kasım Hoca'nın, gözünü aç demesiyle kendisini Yemen'de evinin önünde bulur, sevinç ve heyecanla evinin kapısını çalıp ailesine kavuşmuş olur. Evin dış kapısının önüne kadar kendisiyle beraber olan Molla Kasım Hoca'yı ailesinin de görmesini isteyen asker, ailesiyle beraber hemen evin dış kapısına yönelir, onun orada olmadığını görür ve bu duruma çok şaşırır. Asker ailesine kavuştuğu için mutlu, Molla Kasım Hoca'dan ayrıldığı için hüznülüdür. Bu hadiseyle beraber Molla Kasım Hoca ve oğlu Şeyh

Muhammed Efendi zamanında Yemenli askerin ailesi tarafından her yıl bir sarık ve cübbe gönderilir (Demirbağ, 2018: 266-267).

4. 3. Velinin Kendi Vücudunda Cereyan Eden Keramet Motifleri

4. 3. 1. Bir Anda Çok Uzak Mesafeleri Katedebilme (Tayy-ı Mekân)

Yemenli askerle Molla Kasım Hoca arasındaki menkıbede geçen Molla Kasım Hoca'nın, Yemenli askerle Andılar köyünden, bir anda Yemen'e, askerin evinin önüne ulaşmaları, bu başlık altında değerlendirilebilir (Demirbağ, 2018: 266-267).

4. 4. Veliliğini Kabul Edenlere Yönelik Keramet Motifleri

4. 4. 1. Savaşta Orduya Yardım Etme

Molla Kasım Hoca, ilmî hizmetleriyle beraber savaş meydanında sancak taşıma göreviyle de tanınır. Osmanlı Rus Harbi'nde bu görevi üstlenen Molla Kasım Hoca'nın düşmana karşı hep ön safta mücadele verdiği söylenir. Bu durumun tanıklarından Şeyh Ali Sebtî'nin: "Ruslara karşı amansız mücadelenin verildiği bir gün kardeşim Molla Kasım Hoca, düşmana karşı en ön safta sancak elinde mücadelesini vermekteydi. Etrafında dolaşan beyaz güvercinler de kendisine ve orduya yardım eden meleklerdi." sözleri dikkat çekicidir (Demirbağ, 2018: 268).

4. 4. 2. Öldükten Sonra Tasarrufun Devam etmesi

Molla Kasım Hoca'nın torunlarından Şeyh Abûd Efendi¹ anlatır: Tarhana köyünden Sofu Sincar, büyük dedem Molla Kasım Hoca'nın yanında büyümüştü. Sofu Sincar, Ramazan ayında teravih namazını kıldırması için dedem Şeyh Muhammed Efendi'den bir imam talep edince dedem de bu görev için beni uygun görüp Sofu Sincar ile Tarhana köyüne gidip imamlık yapmamı istedi. Yaşım henüz 14,15; Sofu Sincar ile Tarhana köyüne gittik. Sofu Sincar'ın evinde kalıyordum. Sofu Sincar, geceleri ibadet ile geçiren önemli bir âlimdi. Her akşam iftarımızı açar açmaz köyün camisine doğru yol alırdık. Sofu Sincar o yaşlı hâliyle sürekli benim gibi bir gencin ardından yürürdü. Bu durumdan ziyadesiyle rahatsızdım. Sonunda dayanamayarak ve utanarak şunları söylemek zorunda kaldım: "Sofu, böyle

¹ 1908 tarihinde Elazığ'ın Palu ilçesinin Andılar (Sağona) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Ömer Efendi, annesi ise Zarife Hanım'dır. Andılar (Sağona) Medresesinde dedesi Şeyh Muhammed Efendi'nin (Hacı Baba) yanında eğitim alan Şeyh Abûd Efendi, daha sonra Palu yöresinde birçok yerde fahri imamlık yapmıştır. Görev yaptığı yerlerde birçok talebe yetiştirerek ilmî sahaya önemli katkılar sağlamıştır. 1975 yılında hac farızasını yerine getirdikten sonra uzlet hayatını tercih ederek evinde ağırladığı misafirlerine dinî hizmetlerde bulunan Şeyh Abûd Efendi, 2002 yılında vefat etmiştir (Demirbağ, 2024: 79).

olmaz. Genç olmama rağmen beni hep önde yürütmenizden rahatsız oluyorum. Sizin benim önümde yürümeniz gerekir.” Sofu Sincar tebessüm ederek: “Olmaz Zeynel Abidin'im, olmaz; ben senden dolayı değil, senin deden ve benim de şeyhim olan Molla Kasım Hoca'ya hürmetimden senin önde olmanı istiyor ve arkandan geliyorum. Şayet, ben senin önünde olursam şeyhim yüzünü benden çevirir ve sizlere yanlış yapmış olurum.” (Demirbağ, 2018: 271).

4. 5. Mukaddes, İnsanüstü ve Gizli Güçler Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

4. 5. 1. Rüyada İrşat Etme

Elazığ'da ilmî faaliyetlerini yürüten günümüz âlimlerinden Molla Hayrettin anlatır: Yaşım on yedi, bir rüya gördüm. Andılar köyünde Molla Kasım Hoca Türbesine misafirim. Molla Kasım Hoca, oturmamı isteyince saygımdan oturamadım. İkinci kez oturmam istenince oturdum. Sonra Molla Kasım Hoca yanıma gelerek: “Sen hak yolda yürüyeceksin, bu yolda dersini alıp hizmet edeceksin.” şeklinde seslendi (Demirbağ, 2018: 271).

5. Şeyh Muhammed Efendi'nin (Hacı Baba) Menkıbelerinde Yer Alan Keramet Motifleri

Çalışmada Şeyh Muhammed Efendi ile ilgili beş menkıbe kaynak kişilerden derlenmiştir. Buradaki motiflerin tasnifi yapılırken Ahmet Yaşar Ocak'ın menâkıbnâmelerden hareketle oluşturduğu tasniften faydalanılmıştır.

5. 1. Gizli Şeyler Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

5. 1. 1. Akıldan Geçenleri Bilme/Başka Yerlerde Vuku Bulan Olayları, Mevcut Kişileri Görme, Başkalarına Gösterme

Haydar Baba, küçük yaşlarından itibaren Şeyh Muhammed Efendi'nin yanında yetişmiş mümtaz şahsiyetlerdendir. Bir gün Andılar köyünde şeyhinin dergâhında zikir halkası kurulur. Zikirden sonra sohbet meclisine oturulur. Sohbet esnasında Haydar Baba'nın dalgın hâli şeyhinin dikkatini çeker. Şeyhi, Haydar Baba'ya işaret parmağıyla kibleyi gösterip oraya bakmasını ister. Haydar Baba orada açılan perdede kendi ev halkının hâlini görür. Şeyh Muhammed Efendi: “Ev halkına bir bak durumları gayet iyi, bir sıkıntı gözükmüyor.” der. Haydar Baba kendini meşgul eden bu sıkıntılı durumu şeyhinin de hissetmesiyle şaşkınlık içinde kalır. (KK- 4)

5. 1. 2. Gelecekte Olacakları Haber Verme

Molla Kasım Hoca'nın oğlu Şeyh Muhammed Efendi, yaşadığı dönemde Palu'nun tarihî Ulu Cami'sine (Kırklar Cami) cuma günleri vaaz vermek için gelir. Yine bir cuma günü, namaz bittikten sonra yanındaki müritleriyle Murat Nehri'nin kenarına inip başı altında derin bir tefekküre dalar. Biraz zaman geçtikten sonra müritlerine: "Biraz önce seslendiğim yöre halkı türlü nedenlerle yerinden olacak, önce az ötedeki "Talabi" tarafına, belli bir zaman sonra da Palu Tepesi'ne yerleşilecek." diye seslenir. Şeyh Muhammed Efendi, ikinci defa başını esasına dayayıp kafasını kaldırdıktan sonra eliyle bulunduğu yerin karşısındaki kayalıkları göstererek: "Gün gelecek buradan da merkebin anırmasına benzer bir ses çıkaran araçla yolcular taşınacak." diye söylenir.

Şeyh Muhammed Efendi, üçüncü defa başını esasına dayadıktan sonra ellerini kuma daldırıp müritlerine: "Gün gelecek bu kum altına dönüşecek, az önce söylediklerimin de gerçekleşmesiyle akrabalık bağları zayıflayacak, maneviyattan uzak bir hayat yaşanacak." diye seslenir. (KK- 2)

5. 2. Mukaddes, İnsanüstü ve Gizli Güçler Üzerinde Cereyan Eden Keramet Motifleri

5. 2. 1. Peygamber'i Rüyada Görme

Palu'nun Andılar köyünden Şeyh Muhammed Efendi, Palu'nun Zeve bölgesinde yaşayan Şeyh Muhammed Yasin Efendi ve Zeve'de çobanlık yapan bir zat aynı gece aynı rüyayı görürler. Rüyada Hz. Peygamber, çobanın evine misafir olur, bu durumu haber alan Yasin Efendi de doğrudan çobanın evine yönelip Hz. Peygamber'in yanına edeple oturur. Evin giriş kısmında gözetleyici olarak bekleyen çoban, Andırlı Şeyh Muhammed Efendi'nin de kendi evine doğru geldiğini fark edince şaşkınlık yaşar. Şeyh Muhammed Efendi evin önüne gelince: "Kapıyı açın, Hz. Peygamber'i görmeye geldim." diye seslenir. Çoban, Şeyh Muhammed Efendi'ye dönerek: "Efendimizin misafiri var içeride, sizi içeri alamam." deyince Şeyh Muhammed Efendi içeri girme konusunda daha bir ısrarcı olur. Bu ısrar evin içinden duyulunca Hz. Peygamber, Şeyh Muhammed Efendi'nin içeri girmesini ister. İçeri girdiğinde Hz. Peygamber'i karşısında gören Şeyh Muhammed Efendi, edeple Şeyh Yasin Efendi'nin bulunduğu yerin aşağı kısmına oturur. Şeyh Yasin Efendi'nin, Efendimize daha yakın oturması Şeyh Muhammed Efendi'nin etkilenmesine sebep olur. Bu durumu fark eden Efendimiz, Şeyh Muhammed Efendi'ye: "Üçümüzün de adı Muhammed, siz ikiniz bana meftunsunuz, biliyorum ancak Yasin, bana daha fazla salavat getirdiği için yakın durur, yoksa ikinizin kıymeti de nazarımda aynıdır." şeklinde seslenir. Bu güzel rüyanın etkisinde kalan Şeyh Muhammed Efendi,

sabah olur olmaz Palu'nun Zeve Mahallesi'nin yolunu tutar. Zeve'ye yaklaştığında gece rüyasında misafir olduğu evin sahibi çobanın hayvanları otlattığını görünce kendisini rüyada evine buyur etmemesinden dolayı ona selam vermeden geçer. Bu durumu fark eden çoban: “Efendim, siz selam vermeden geçmezsiniz, yoksa dünkü rüyada sizi eve buyur etmediğimden kızgın mısınız?” diye seslenir. Bu sözleri duyan Şeyh Muhammed Efendi, kendi rüyasının aynısını çobanın da gördüğünü anlar ve onun da Allah'ın veli kullarından biri olduğunu müşahade eder. Şeyh Muhammed Efendi ve çoban dün gördükleri rüyayı birbirlerine anlattıklarında rüyanın baştan sona aynı olduğuna kanaat getirilir. İkisi birlikte rüyada bulunan bir diğer kişi Şeyh Yasin Efendi'nin yolunu tutar. Eve ulaştıklarında Yasin Efendi'nin onlardan habersiz yaptığı hazırlıklar fark edilince şaşkınlık yaşanır. Meğer Yasin Efendi de onları beklemektedir. Sohbet ilerleyince Şeyh Muhammed Efendi ve çoban geceki rüyadan bahsederlerken Yasin Efendi de aynı rüyayı gördüğünü aktarır. Rüyada Şeyh Yasin Efendi'nin, Efendimize daha fazla salavat getirdiğini öğrenen Şeyh Muhammed Efendi, o gün kendisine iltisak ettiğini bildirir. (KK- 3)

5. 2. 2. Gayb Erenleriyle Görüşme

Şeyh Muhammed Efendi ve yörenin ileri gelen âlimleri hacca gitmek için yola çıkarlar. İlk önce İstanbul'da birkaç gün misafir olurlar. Bu misafirliğin ardından tekrar yola koyulma zamanı gelince bir gemiye binerler. Gemiye binecekleri anda geminin bir tarafında hayır sahibi birinin ekmek dağıttığını gören Şeyh Muhammed Efendi bu ekmeklerden birkaçını alır. O sırada gemide bilet kesen kişiden: “Hayır sahibinden ekmek alan kimselerden bilet parası alınmayacaktır.” sözü duyulur. Buna şahit olan âlimler, Şeyh Muhammed Efendi'yi hem yolculukta hem de hac farızası süresince mihmandar olarak seçerler. Şeyh Muhammed Efendi'nin arkadaşları paralarını ona teslim edip kendisinin de ihtiyacı olursa bu paralardan harcamasını tembihlemişler. İlk durak yeri Medine'dir. O dönemde otelden ziyade müstakil konaklama yerlerinin olduğu söylenmektedir. Şeyh Muhammed Efendi ve kafilesi Medine'de konaklama için bir evin kapısını çalar. Evin sahibinin güler yüzle kendilerini karşıladığını gören Şeyh Muhammed Efendi çok şaşırır. Şeyh Muhammed Efendi ve yanındakilerini gören evin sahibi, onların geleceğini önceden bildiğinden yerlerini ayarlamıştır. Epey gün kaldıktan sonra şeyh, kaldıkları günlerin ücretini ev sahibine vermek için onu çağırır. Ev sahibi, şeyhin yanına gelince; şeyh, borçlarının ne kadar olduğunu sorar. Ev sahibi, şeyhe dönerek: “Ben, siz buralara gelmeden sizin geleceğinizden haberdardım.” deyince Şeyh Muhammed Efendi: “Beni tanıyor musun?” der. Ev sahibi: “Siz Andırlı

Molla Kasım Hoca'nın oğlusunuz, bu durumdan haberdar edildim, sizden tek kuruş alamam.” şeklinde cevap verir. Zorlamasına rağmen tek kuruş almayan ev sahibine, Şeyh Muhammed Efendi teşekkür eder ve onu nezaketle uğurlar. Artık Medine'den Mekke'ye gidiş vakti gelmiştir. Medine'den ayrılmadan önce Şeyh Muhammed Efendi, yanındakilerden ayrılarak Ravza-i Mutahhara'yı ziyarete koyulur. Mescid-i Nebevî'ye giden Şeyh Muhammed Efendi, orada şükür namazı kılıp kendinden geçmiş bir hâlde duaya durur. Bir ara yaşlı, abdal görünümlü birinin kendisine dikkatlice baktığını fark eder ve bu derin bakışlardan çok etkilenir. Dayanamayıp o kişinin yanına gider ve ona: “Bana dikkatli bir şekilde baktığınızı gördüm, birine mi benzettiniz?” diye seslenir. Şeyh Muhammed Efendi'nin elini tutan bu pir-i fani, şeyhe: “Sizi birine benzetmedim, lakin ahiret kardeşim Molla Kasım Hoca'nın oğlu buralara gelmişken onu görmek istedim.” der. Bu duruma şaşırان Şeyh Muhammed Efendi: “Peki, benim buraya geldiğimi kimden öğrendiniz?” deyince o da: “Bunun bir cevabı yok, bu durum bize has bir şeydir.” şeklinde cevap verir. (KK- 1)

5. 3. Veliliğini Kabul Edenlere Yönelik Keramet Motifleri

5. 3. 1. Edilen Duaların Kabul olması

Şeyh Muhammed Efendi, küçük yaşlarından itibaren babasının ve müritlerinin değişik hâller içerisinde bulunmasına akıl erdiremez. Bir gün, babası Molla Kasım Hoca'ya: “Hem sizde hem de müritlerinizde değişik hâllere şahit oluyorum, bunun hikmeti nedir?” diye sorar. Molla Kasım Hoca, oğluna dönerek: “Bu hikmeti öğrenmen için senin yaşın da ilmin de uygun değildir.” diye cevap verir. Merakla bu işin peşini bırakmayan Şeyh Muhammed Efendi, bu kez de sorusunun cevabını arama adına babasının müritlerinin yanına gider. Müritlere, babasının ve onların durumunu öğrenmek için babasına soru sorduğunu ama cevap alamadığını söyler. Şeyh Muhammed Efendi, Molla Kasım Hoca'nın müritlerine dönerek: “Yaşamış olduğunuz bu hikmetli hâlin izahını yapar mısınız?” diye sorunca müritlerden biri: “Biz babanızdan izinsiz bir şey yapamayız, bu sebeple sorunuza cevap veremeyiz.” diye seslenir. Şeyh Muhammed Efendi, merakını gidermek için çok diretince diğer müritler, hikmetli hâlin ancak bir imtihana tabi tutulmayla anlaşılacağını ve kendisinin de bir imtihanı olacağını aktarınca Şeyh Muhammed Efendi bu teklifi kabul eder. Müritler bir daire çizip Şeyh Muhammed Efendi'nin bu dairenin içerisine oturmasını ister ve her türlü tehlike karşısında Şeyh Muhammed Efendi'nin bu daire içerisinden kesinlikle çıkmamasını tembih ederler. Ayrıca kendisine telkin edilen zikirlerin de çekilmesini isterler. Bunu kabul eden Şeyh Muhammed Efendi, gözlerini kapatıp önce 1000 defa “Ya Vedûd” esmasını çekmeye başlar. Bu esnada büyük bir yılanın çizilen dairenin etrafını kapladığını fark

eden Şeyh Muhammed Efendi, çok korkar. Daha sonra 1000 defa “Ya Mecîd” zikrini çekip yılanın kendine doğru yaklaştığını görünce korkusu daha da artar. Son zikir olan “Ya Bâis” esmasını tam bitirecekken yılan, bir ejderhaya dönüşür. Bu ejderha, kendisine saldırı durumuna geçtiğinde gözlerini açan Şeyh Muhammed Efendi, çizilen dairenin dışına çıkar. Bu olay neticesinde Şeyh Muhammed Efendi'nin gözlerinin yedi gün görmediği söylenir. Olaya şahit olan müritler, Molla Kasım Hoca'nın yanına gidip Şeyh Muhammed Efendi'ye dua etmesi için ricada bulunur. Molla Kasım Hoca'nın dua etmesi sonucu Şeyh Muhammed Efendi'nin gözlerinin açıldığı söylenir. Molla Kasım Hoca'nın geçen bir haftalık süreçte Şeyh Muhammed Efendi'ye müdahale etmemesinin sebebi, onun kendi başına hareket etmesi ve babasını dinlememesidir. (KK- 4)

Sonuç

Oluştukları dönemin tarihî, sosyal, kültürel durumunu yansıtması açısından çok önemli kaynak durumunda olan menkıbelerin, henüz yeterli düzeyde anlaşılmadığı bilinen bir gerçektir. Avrupa'da ise Hristiyan azizlerinin yaşamlarına dair kesitlerin halka arz edilmesinde tereddütler yaşanmamış olup bu veriler ışığında halkın kendi kültür ve medeniyetine daha yakın olması hedeflenmiştir. Çalışmada Molla Kasım Hoca'yla ilgili yedi, Şeyh Muhammed Efendi'yle ilgili beş menkıbeye yer verilmiştir. Bazı menkıbelerin şahit olanların dilinden aktarılması, bazı menkıbelerin de çalışmaya konu olan şahsiyetlerin yakınları tarafından dile getirilmesi çalışmada aktarılanların inandırıcılığı ve güvenilirliği açısından önemlidir.

Evliya menkıbeleriyle ilgili sistemli çalışmalarla birlikte motif incelemelerinin yapılmış olması da önemlidir. Menkıbelerin motif tasnifi yapılırken Ahmet Yaşar Ocak'ın “Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmaları” adlı eserindeki motif tasnifinden faydalanılmıştır.

Molla Kasım Hoca ve Şeyh Muhammed Efendi ile ilgili menkıbeler incelendiğinde; “gizli şeyler üzerinde cereyan eden keramet motifleri, mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden keramet motifleri, veliliğini kabul edenlere yönelik keramet motifleri” başlıklarının ortak olduğu görülmüştür. Molla Kasım Hoca'yla ilgili menkıbeler motifselsel olarak incelenirken “geçmişte olup bitenleri bildirme” ile “gelecekte olacakları haber verme” başlıkları “geçmişte olup bitenleri bildirme/gelecekte olacakları haber verme” şeklinde tek başlık altında verilmiştir. Yine Şeyh Muhammed Efendi'yle ilgili menkıbeleri motif açısından incelerken “akıldan geçenleri bilme” ile “başka yerlerde vukû bulan olayları, mevcut kişileri görme, başkalarına gösterme” başlıkları “akıldan geçenleri

bilme/başka yerlerde vuku bulan olayları, mevcut kişileri görme, başkalarına gösterme” şeklinde tek başlık altında verilmiştir. Her iki yerde de tek başlık verilmesinin sebebi, iç içe geçmiş tamamlayıcı unsurların daha düzenli daha ahenkli bir yapı durumunu ortaya koymasındandır. Menkıbelerde “gizli şeyler üzerinde cereyan eden keramet motifleri” başlığı altında yer alan “geçmişte olup bitenleri bildirme ve “gelecekte olacakları haber verme” motiflerinin çok kullanıldığı, en çok da “gelecekte olacakları haber verme” motifinin kullanıldığı görülür.

Çalışmadaki motif incelemesiyle hem Molla Kasım Hoca’nın hem de Şeyh Muhammed Efendi’nin daha yakından tanınmasına çalışılmıştır.

Kaynakça

ANADOL, C. (1994), Anadolu’yu Aydınlatan Güneş Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik, Kamer Yayınları, İstanbul.

CANIM, R. (2013), “Klâsik Türk Edebiyatında Menâkıbnâmeler”, Avrasya Etüdleri Dergisi, Sayı: 43, s. 139-158.

DEMİRBAĞ, A. ve DEMİRBAĞ, M. (2018), “Palu’nun Manevi Şahsiyetlerinden Molla Kasım Hoca”, Uluslararası Palu Sempozyumu, 11-13 Ekim 2018, Sempozyumda Sunulan Bildiriler, C. 2, Elazığ, s. 265-274.

DEMİRBAĞ, A. (2023), “Şeyh Ömer Efendi ve Kendisine Yazılan Bütün Dünya Yalan İmiş Şiiri”, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, Sayı: 19, s. 41-58.

DEMİRBAĞ, A. (2024), “Bir Münâcât Örneği: Du’â-i Müstecâb”, Amasya İlahiyat Dergisi, Sayı: 22, s. 71-93.

GÜLERER, S. (2013), “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: 16, s. 233-262.

KAYA, D. (2007), Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

MOLLA CAMİ. (2023), Nefahâtü’l-Üns Min Hadarâti’l-Kuds Evliyâ Menkıbeleri, (sadeleştiren: Abdulkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul.

OCAK, A. Y. (2023), Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri XV-XVII. Yüzyıllar, Timaş Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, H. (2004), “Menâkıbnâme”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara.

<http://sozluk.gov.tr/motif>. Erişim Tarihi: 09 Mart 2024.

Kaynak Kişiler

(KK- 1) Abdulkadir Evliyaoğlu (Abdulkadir Efendi), 77, Serbest Meslek, İlkokul, Palu.

(KK- 2) Abidin Demirbağ (Şeyh Abûd Efendi, Öl. 2002), 92, Serbest Meslek, İlkokul, Palu.

(KK- 3) Muhammed Demirbağ (Hacı Muhammed Efendi, Öl. 2005), 63, Serbest Meslek, İlkokul, Palu.

(KK- 4) Tevfik Demirbağ (Molla Tevfik), 61, Serbest Meslek, İlkokul, Palu.